

Контекст на употребата на психоактивни вещества

Drug use Context

Иван Попов

Докторант в катедра „Икономика и управление на здравеопазването“
 Медицински университет “Проф. д-р Параскев Стоянов” – Варна

Ivan Popov

PhD student
 Department of Health Economics and Management, Medical University of Varna

Резюме: Когато разглеждаме контекста, в който се извършва употребата на дроги, фокусът се измества от природата, вида на самата субстанция към начина, по който се употребява веществото – т.е. от „какво дрогите правят и причиняват на хората“ към „какво хората правят с дрогите“ (Hugh-Jones, 1995). Идеята за „контекст на употребата на дроги“ обхваща причините, които хората изтъкват за употребата на психоактивни вещества, както и функционалното значение на употребата на дроги на индивидуално, социално и културално ниво.

Следвайки този модел и въз основа на културалния и исторически преглед на употребата на психоактивни вещества, Durrant и Thakker разграничават шест различни контекста на употребата на дроги.

Ключови думи: употреба на дроги, контекст, злоупотреба с дроги, културален контекст, начини на употреба, модел на употреба

Abstract: When we look at the context in which drug use is taking place, the focus is shifted from nature, the type of substance itself to the way the substance is used – that is, from “what do people do and cause people” to “what people do with drugs” (Hugh-Jones, 1995). The concept of the ‘context of drug use’ covers the reasons people put forward for the use of psychoactive substances as well as the functional importance of drug use at individual, social and cultural levels.

Following this model and based on the cultural and historical review of the use of psychoactive substances, Durrant and Thakker distinguish six different drug use contexts.

Key words: drug use, context, drug abuse, cultural context, patterns of drug use, model of drug use

Когато разглеждаме контекста, в който се извършва употребата на дроги, фокусът се измества от природата, вида на самата субстанция към начина, по който се употребява веществото – т.е. от „какво дрогите правят и причиняват на хората“ към „какво хората правят с дрогите“ (Hugh-Jones, 1995). Идеята за „контекст на употребата на дроги“ обхваща причините, които хората изтъкват за употребата на психоактивни вещества, както

и функционалното значение на употребата на дроги на индивидуално, социално и културално ниво. Следвайки този модел и въз основа на културалния и исторически преглед на употребата на психоактивни вещества, Durrant и Thakker разграничават шест различни контекста на употребата на дроги (Таблица 1).

Таблица 1. Контекст на употребата на дроги

Медицински	Употребата на психоактивни вещества за предотвратяване и лекуване на болести.
Рекреационен	Нередовната употреба на психоактивни вещества, основно за удоволствие и развлечение. Рекреационната употреба най-често се извършва в компанията на други хора. При този модел на употреба обикновено не се наблюдават никакви усложнения или вреди, като развиване на злоупотреба или зависимост.
Социален	Употребата на психоактивни вещества като средство за обозначаване на принадлежност към определена социална група и/или като маркиране на социален статус.
Прагматичен	Употребата на психоактивни вещества за постигането на желан психологически или поведенчески ефект.
Ритуално-религиозен	Употребата на психоактивни вещества при различни церемонии и религиозни ритуали.
Хранителен/Диетичен	Употребата на психоактивни вещества поради спазването на определен хранителен режим и/или поради хранителните свойства на субстанцията.

Източник: Durrant, R. & Thakker, J. (2003) *Substance use & abuse: cultural and historical Perspectives*. Sage Publications, Inc.

Психоактивни вещества се употребяват с медицинска цел от хиляди години в различни култури и общества по света. В съвременните западни общества медицинският контекст се отнася за употребата на предписани от медицински лица психоактивни вещества за справяне с различни болестни състояния и симптоми – силни болки, подобряване на качеството на съня, за справяне с депресията и тревожността, при лечение на зависимости и др. Като цяло психоактивните вещества се използват широко с медицинска цел и е трудно да бъде даден пример за определена дрога, която да не е използвана по някое време в дадена култура като лекарствено средство.

Широко разпространена е употребата на дроги в рекреационен контекст (за забавление и удоволствие), като вероятно това е и най-често срещаният контекст на употребата на дроги в страните от западния свят. Този контекст на употребата на дроги донякъде се припокрива със социалния контекст на употреба. Например употребата на алкохол е характерна за редица групови прояви, в които хората се ангажират и участват основно за забавление.

Социалният контекст на употребата на дроги също се отнася за някои групови модели на употреба, напр. консумацията на алкохол по време на партита, пиене на кафе по време на работни почивки и др. Това, което обаче е най-характерно за социалния контекст на употреба и го отличава от рекреационния, е употребата на някои психоактивни субстанции, за да се обозначи принадлежността към определена

социална група и за маркиране на социален статус или ниво на йерархичност – например церемониалната употреба на кава в някои страни на Океания.

Дрогите се употребяват често и в прагматичен контекст. Широко разпространена е употребата на психоактивни вещества заради тяхната способност (често и заради вярванията, че употребата на някои видове дроги може да доведе до определени ефекти) да предизвикват определени, желани промени в психическото и физиологическо функциониране на хората. Например кафе, чай, кокаин, тютюн и др. се употребяват много често, за да премахнат умората и повишат работоспособността на този, който консумира субстанцията. Прагматичният контекст на употреба се отличава от медицинския по това, че при прагматичния контекст дрогите се употребяват основно, за да повишат работоспособността, издръжливостта и концентрацията на човек, а не толкова за облекчаване на определени болестни състояния.

В много култури и общества употребата на дроги в ритуално-религиозен контекст е било и все още е широко разпространено явление, въпреки че в съвременните западни култури вече не се среща толкова често. Психоактивни вещества са се употребявали и продължават да се употребяват, за да се осъществи контакт с невидимия духовен свят, за предизвикване на трансцендентни състояния, при ритуали на прехода и др. Такъв пример е употребата на вино по време на някои религиозни церемонии,

като отношението към тези дроги и начинът, по който се използват, се детерминира от значението, което им се приписва в този контекст.

Психоактивни вещества се употребяват и заради техните хранителни свойства и вкусови качества – например алкохол се употребява много често както поради вкусовите му качества, така и за утоляване на жаждата. В редица култури алкохолът се възприема като важно хранително вещество и е единствената дрога, която се консумира основно с хранителна и диетична цел (Makela, 1983). Някои други дроги, като коката и khat е възможно също да имат определена хранителна стойност, което да е и причината за значението, което им се приписва в някои култури (Brooke, 2000).

Отчитането на контекста, в който се извършва употребата на психоактивни субстанции, е важно поради няколко причини. Възприемането, отношението и политиката към психоактивните вещества зависят в голяма степен от контекста, в който се използват субстанциите. Например, когато дрогата се употребява в медицински контекст, то това е законно и се възприема като нещо полезно и желателно, докато употребата за развлечение може да се възприема като социално неприемливо и да се очаква да бъде санкционирано от закона.

При тълкуване на моделите на употреба на психоактивни вещества концепцията за културата се използва по различни начини. Една част от тези обяснения подчертават ролята на нормите, вярванията, ценностите и очакванията при формиране на моделите на употреба на психоактивни вещества. Други обяснителни модели акцентират на процесите на социализация и тяхното влияние върху употребата на дроги. Символната роля на дрогите, както и някои социални процеси също се използват при интерпретиране на начините на употреба на психоактивни вещества. Всички тези обяснителни модели се използват от различни школи и направления и в много случаи се конкурират помежду си. Например, от една страна, бихме могли да си зададем въпроса дали високите нива на консумация и злоупотреба с алкохол от страна на индианското население в Северна Америка се дължи на културалните норми, вярвания и ценности по отношение на алкохола, или тези модели на употреба са

следствие на социалната, политическа и икономическа маргинализация на това население. Тестването на тези хипотези би било сложен процес – трудно е да бъдат ясно разграничени каузалните връзки между различните фактори и употребата на дроги, като най-вероятно различните обяснителни модели и фактори са взаимосвързани по един комплексен начин. При интерпретирането на културалните модели на употреба на дроги е необходимо да бъдат отчетени множеството фактори, които оказват влияние и корелират с консумацията на психоактивни субстанции.

Повечето културални групи употребяват психоактивни вещества поради различни причини. Субстанции като кафе, чай, кола, какао, тютюн, бетел, кат и питури се използват основно с прагматична цел – за справяне с умората, утоляване на жаждата и глада, повишаване на трудоспособността. Всеки вид психоактивно вещество, което има подобни свойства или му се приписват такива, е много вероятно да бъде възприемано като ценно и необходимо от всяка културална група.

В съвременните западни общества съществува стриктно разграничение между различните контексти на употреба на психоактивни субстанции. Дроги, които се употребяват основно в рекреационен и социален контекст, рядко се използват и възприемат като легитимни лекарствени средства в медицински контекст. Напротив, доминират допускането и нагласите, че субстанции, които се използват за удоволствие и развлечение, не би трябвало да се използват като помощни средства при заболявания. Пример за това са споровете около медицинската употреба на канабис и лечението с метадон.

Психоактивните вещества „пресичат“ границите между различните функционални контексти и се употребяват в множество от контексти с различна цел в рамките на едно и също общество – т.е. в случая може да се говори за една мултифункционалност на психоактивните вещества. Една от вероятните причини за тази мултифункционалност е присъщото на дрогите свойство да генерират позитивни психологически състояния, както и да облекчават някои негативни симптоми и състояния. Впоследствие поради тези си свойства пси-

хоактивните субстанции стават обект на засилен интерес и търсене, като по този начин те добиват както икономическа стойност, така и определено символно и социално значение за тези, които ги употребяват. От друга страна, някои от психоактивните вещества имат свойствата да предизвикват халюцинации (изменени състояния на съзнанието), което при липсата на научно обосновани обяснителни модели е основната причина произходът и свойствата на тези субстанции да се атрибутират на свръхестествени сили. Също така всяка дрога, която има свойството да генерира позитивни психологически състояния и е част от духовния живот на дадено общество, е много вероятно да бъде използвана и като лекарство-средство. По този начин, като придобиват множество значения в различни контексти, психоактивните вещества се превръщат в неделима част от живота на различните култури и общества.

В култури, където му се приписват важни хранителни свойства, алкохолът може да се консумира ежедневно, но в умерени дози (Heath, 2000; Room & Makela, 2000). Това, освен че намалява значително риска от вредна употреба, може да индуцира и редица позитивни психологически състояния и ползи (Peele & Brodski, 2000). Също така, когато психоактивните вещества се употребяват по начин, който е съобразен с културалните предписания и норми на употреба, то тогава много по-малка е и вероятността от настъпването на вредни последствия. Такъв е случаят, когато дрогите се използват основно при различни ритуали, тогава и рисковете от вредна употреба са сведени до минимум (Grob & Dobkin de Rios, 1992; Dobkin de Rios, 1990; Westermeyer, 1995). Както Grob & Dobkin de Rios (1992) отбелязват: в много култури и общества е разпространена употребата на психоактивни субстанции и с ритуално-религиозна цел – употребата на дроги (основно халюциногенни субстанции) често е интегрална част от духовния живот на хората от различни култури. Обикновено употребата на дроги в подобен контекст се извършва под стриктен контрол и съществуват забрани и ограничения за консумацията на този вид субстанции извън конкретния контекст. Въпреки това, има ограничени случаи, когато употребата в такъв контекст е

съпроводена и от настъпването на определени вредни последствия.

Употребата на психоактивни субстанции в традиционен контекст (среда, където конкретните дроги се консумират от дълго време и са интегрална част от тамошните ритуали) не е изцяло защитена откъм появата на модели на проблемна употреба. Независимо от това, чрез засилването и спазването на нормите, регулиращи употребата на дроги и дефинирането на контекста, в който ще се консумират субстанциите, различните културални групи могат да редуцират някои от вредите, които са свързани с неконтролираната, рекреационна употреба.

Начините, по които различните психоактивни субстанции са интегрирани в културалните практики, могат също да окажат влияние на техния потенциал за причиняването на определени вреди. Новите и доскоро непознати дроги, или т. нар. „чужди отрови“, могат да бъдат изключително опасни и вредни (Westermeyer). Jaffe обобщава тези идеи по следния начин: „Изглежда, когато употребата на дроги е интегрирана по-някакъв начин в социалния живот на едно общество, то консумацията се разглежда като проблемна само в екстремни ситуации, когато е съпроводена със сериозни здравни рискове или неспособност за извършване на трудова дейност. От друга страна, когато в същите тези общества дрогите се употребяват извън историческите и социално приемливи модели, то тогава употребата често се асоциира с престъпност, здравни рискове и маргиналност на тези, които консумират дрогите.“

Употребата на някои психоактивни субстанции е характерна за специфичен контекст при определени условия. Тази употреба може да е задължителна, препоръчителна или желателна, но консумацията на дроги в тези случаи не е основна дейност, а само един интегрален компонент от многото социални ритуали и дейности. Употребата на бира сред един от западноафриканските народи (Kooufar) е пример за това, как дрогите могат да бъдат неделима и интегрална част от различни контексти. Според Неттиг (1964), „Kooufar правят, пият, говорят и мислят за бира. Тя е повод за радост, притеснения и център на различни дейности...“. Бирата се консумира на празници, по жътва, използва се

като медиатор при социални контакти и социална размяна, като награда, а в редица церемонии се използва като ценен дар, който се дава на Боговете.

От друга страна, психоактивни субстанции, които са сравнително нови и непознати за дадена културална група, могат да причинят сериозни щети, тъй като тяхната консумация не се контролира достатъчно ефективно, а ефектите от употребата са неясни и непознати за употребяващите. Този „закон за чуждите отрови“ (Schenk, 1956) е използван и прилаган, за да бъде обяснена проблемната употреба на алкохол от страна на северноамериканските индианци и аборигените в Австралия, като и за двата народа алкохолът е бил почти неизвестен преди контактите им с европейските заселници (Frank, Moore, & Ames, 2000). Данните, че австралийските аборигени злоупотребяват с кава, контрастира с моделите на безвредна употреба на този вид дрога в традиционен контекст, което също се обяснява с факта, че когато дрогата е непозната, не съществуват и съответните културални предписания за употреба (Gregory & Sawttee, 1988; Clough, Burns, & Mununggur, 2000). Подобни аргументи използва и Бекер (1967), за да обясни високите нива на „психотични епизоди“ при употреба на канабис и ЛСД в още първите години на употреба на тези дроги в Америка. В тези случаи се наблюдава липсата на все още една достатъчно голяма група от употребяващи, които да имат необходимия опит с новите дроги, като по този начин да формират една „култура на употребяващите“, споделяйки своя субективен опит с други потенциални консуматори на непознатите психоактивни субстанции. От друга страна, когато употребяващите започват да осъзнават, че ефектите от употребата са временно явление и едновременно с това нараства и броят на консуматорите на тези субстанции, то тогава се наблюдава намаляване на случаите на проблемна и рискова употреба.

Разбира се, има случаи, когато модели на проблемна употреба на определени дроги се наблюдават в културални контексти, където субстанцииите от дълго време са част от кул-

туралното и историческо развитие на тези общества. Например т. нар. „пиянска фиеста“, която се наблюдава сред различни народи и общности (Мексико и др.) и е част от специфичните обичаи и празници на тези култури, често е подходяща среда за проява на насилие, агресия, изнасилване и други проблеми (Medina-Mora, Borges, & Villatoro, 2000; Perez, 2000). Също така алкохолът и тютюнът са дроги, които са доста добре интегрирани в цялостния културален контекст на много страни, но едновременно с това причиняват и много сериозни щети на отделните хора и обществото като цяло. От друга страна, не винаги употребата на нови дроги е причина за повишаване на нивата на проблемна употреба. Например консумацията на алкохол от страна на маорите в Нова Зеландия е била без всякакви усложнения и вреди, независимо че преди да започнат да го употребяват, ефектите от неговата употреба са били напълно непознати за тях. Това контрастира с проблемната употреба на алкохол от страна на австралийските аборигени и индианците от Северна Америка (Hutt, 1999).

Непознатите дроги често се възприемат като много опасни, особено ако тези субстанции се употребяват само или основно от малцинствените групи. От друга страна, културално интегрирани субстанции, които причиняват серозни вреди, могат да бъдат пренебрегвани и подценявани. Например в някои страни политиките по отношение на употребата на канабис са много по-рестриктивни, отколкото тези към алкохола, независимо че консумацията на алкохол причинява много повече и сериозни щети.

В заключение може да се обобщи, че спецификите и особеностите в начина на употреба на дроги сред различни културални групи оказват сериозно влияние върху вероятността от вредни последствия, а именно – културално интегрираните субстанции е вероятно да причинят по-малко проблеми, докато новите и непознати дроги могат да доведат до сериозни вреди.

Литература:

1. Durrant, R. & Thakker, J. (2003) Substance use & abuse: cultural and historical Perspectives. Sage Publications, Inc.
2. Greelley, J., & Oei, T. (1999). Alcohol and tension reduction. In K.E. Leonard&H.T.Blane (Eds.), Psychological theories of drinking and alcoholism. New York:Guilford Press.
3. Khantzian, E.J. (1997). The self-medication hypothesis of substance use disorders: A reconsideration and recent applications. Harvard Review of Psychiatry,4,231-244
4. Forsander, O.A. (1998). Dietary influences on alcohol intake: A review. Journal of studies on Alcohol, 59, 26-31
5. Grob, C., & Dobkin de Rios, M. (1992). Adolescent drug use in cross-cultural perspective. Journal of Drug Issues, 22,121-138
6. Heath, D.B. (1991). Drinking patterns of the Bolivian Camba. In D.J.Pittman & H.R. White (Eds.), Society, culture, and drinking patterns reexamined. New Brunswick, NJ:Rutgers Center of Alcohol Studies.
7. Williams, L.,& Parker, H. (2001). Alcohol, cannabis, ecstasy and cocaine: Drugs of reasoned choice amongst young adult recreational drug users in England. International Journal of Drug Policy, 12.
8. Vallee, B.L. (1998). Alcohol in the Western world. Scientific American, June, 62-67.

*Адрес за кореспонденция:
Иван Попов
Община Варна – Дирекция „Превенции“
Старши експерт „Превантивни програми и проекти“
e-mail: ivanp1971@abv.bg*
